

PSYCHOTRAUMATICKÁ SPECIFIKA ODBORNÉ ČINNOSTI ZÁCHRANÁŘŮ

Nazarov O.A.

PhD., prof.

prorektor pro vzdělávací a metodickou činnost Národní univerzity civilní obrany Ukrajiny (Kharkov)

PSYCHOLOGIC TRAUMATIC FEATURES OF PROFESSIONAL FIRE-RESCUE UNITS ACTIVITIES

Nazarov O.A.

PhD., Professor,

Vice-rector for educational and methodical activities of the Ukrainian National University of Civil Defense (Kharkiv)

ABSTRAKT

Tento článek je věnován teoretické analýze různých přístupů k určení struktury a psychologických specifik odborné činnosti záchránářů a vlivu na jejich osobnost jednotlivých psychotraumatických faktorů.

ABSTRACT

The article is devoted to the theoretical analysis of approaches in understanding of psychologic traumatic features and structure of professional fire-rescue units activities.

Klíčová slova: odborná činnost záchránářů, extrémní pracovní podmínky, psychotraumatické faktory.

Keywords: professional fire-rescue activity, extreme conditions of activity, psychologic traumatic features.

Formulace problému. Činnost pracovníků zachranných služeb je složitým sociálním jevem a je zaměřena na ochranu obyvatelstva před následky extrémních situací přírodního, technologického a sociálního původu. Obsah a forma této činnosti se neustále mění, šíří se a vyvíjí v rámci reforem Jednotného státního systému civilní ochrany obyvatelstva a území Ukrajiny.

Právě proto je zkoumání různých přístupů k určení struktury a specifik odborné činnosti záchránářů a vlivu na jejich osobnost jednotlivých psychotraumatických faktorů **aktuálním**, a je to rovněž i cílem výzkumu daného článku.

Analýza posledních výzkumů a publikací o současných přístupech k problému zkoumání specifik odborné činnosti záchránářů svědčí o tom, že specifickou charakteristikou jejich činnosti při likvidaci následků přírodních a technologických katastrof jsou zvláštní podmínky pracovního prostředí. Tyto podmínky, ve kterých záchránáři pracují, se dělí na objektivní, nezávislé na jejich činnosti a subjektivní, které jsou důsledkem jejich jednání.

Na základě studií O.V. Tymchenka a jiných, podmínky pracovního prostředí lze klasifikovat podle různých kritérií [1]. Například, zvláštní podmínky ve formě extrémní situace se mohou podle oblasti rozsahu dělit na objektivní, místní, regionální a státní.

Podle doby vzniku podmínky mohou být prognózované (očekávané) a neprognózované (neočekávané).

Jak poukazuje řada autorů [1], určité jevy sociálního, přírodního a biologického původu je možné předpovědět a zpracovat na základě analýzy informací, vědeckých pozorování, studia pracovních podmínek, což poskytuje záchránářům možnost se předem připravovat na splnění pracovních úkolů pomocí tré-

ninků, studia, akumulace potřebné energie a prostředků.

Neprognózované zvláštní podmínky vznikají náhle, jsou extrémními a často se stávají pro záchránáře skutečným prověřením jeho schopností a dovedností.

Na základě výsledků výzkumu O. V. Tymchenka [2] rozlišujeme tři typy neočekávaných faktorů během činnosti pro překonání následků mimořádných situací:

- záchránář už jednal v situaci, která byla očekávaná, a má konkrétní představu jak postupovat v těchto podmínkách. Neznámý je pouze čas události;

- záchránář má pouze obecnou představu o tom, co se může stát, a proto si nemůže představit ani své činy. Čas události je také neznámý;

- není známý nejen čas vzniku, ale i povaha samotné události, což způsobuje velké komplikace při formulování postupu záchránáře.

V práci záchránáře může nastat situace, kdy výkon profesních povinností nesmírně komplikuje vysoký stupeň fyzického nebezpečí a úspěch pracovní úlohy záleží pouze na schopnosti záchránáře zvolit nejhodnější postup při jednání. Tato situace může být považována za kritickou, když subjekt je konfrontovaný s neschopností realizovat své cíle a úlohy, uspokojit potřeby nebo vyřešit konflikt motivů, aspirací, hodnot atd.

O.V. Timchenko a V. O. Lefterov popisují čtyři klíčové jevy, které charakterizují kritické (mimořádné) situace: stres, frustrace, konflikt a krize [2].

Při odborné činnosti zaměřené na likvidaci důsledků extrémních událostí situací lze považovat za kritickou tehdy, když pro záchránáře existuje bezprostřední nebezpečí fyzického nebo morálního úrazu, zprostředkované nebo přímé ohrožení jeho života.

Všechny nebo jeden z uvedených faktorů jsou do určité míry součástí pracovní činnosti odborníků záchranných jednotek a jsou základem vzniku psychického napětí, které podle N. I. Nayenko "vzniká při realizaci člověkem produktivní činnosti a je zvláštní formou odrazu obtížné situací, ve které se subjekt nachází. Z osobních důvodů se celá tato situace nebo její jednotlivé prvky stávají důležitými pro člověka, což je nejběžnějším předpokladem pro vznik vnitřního napětí" [3].

Stav psychického napětí je spojením různých vnějších a vnitřních faktorů, počet kombinací kterých může být nekonečný. Proto když je nekonečný počet variant kombinací faktorů, které způsobují napětí, záchranáři se díky svým individuálním psychologickým charakteristikám ve stejné situaci budou chovat jinak [4].

V závislosti na specifikách konkrétních pracovních úkolů a podmínek, v nichž jsou tyto úkoly řešeny, podle výsledků studií prováděných laboratorii extrémní a krizové psychologie Národní univerzity civilní obrany Ukrajiny [1], záchranář je ovlivněn různými psychogenními faktory, které lze rozdělit do dvou skupin :

Skupina A - faktory bezprostředního emočního vlivu: A1 - nebezpečí, A2 - nejistota, A3 - překvapení, A4 - negativní emoční reakce;

Skupina B - faktory zprostředkovaného emočního vlivu, které jsou závislé na profesních schopnostech vojáka: B1 - nedostatek času, B2 - nárůst tempa jednání, B3 - kombinace několika aktivit, B4 - nadbytek informací, B5 - mimořádná intelektuální složitost, B6 - stupeň sladčnosti.

Kombinace výše zmíněných faktorů určuje celkové psychické napětí působící na záchranáře při plnění pracovních úkolů. V konkrétní situaci síla napětí závisí na souhrnném působení všech faktorů, ovšem s nutnou dominancí některých z nich. Míra a struktura psychického stresu v různých situacích jsou stanoveny specifickými charakteristikami konkrétní odborné činnosti záchranáře v určitých extrémních podmínkách.

Právě z těchto úhlů pohledu jsme zkoumali specifika profesní činnosti záchranáře a jejich traumatický vliv na jeho osobnost.

Stat. Moderní vědci pro analýzu činnosti profesionálních záchranářů používají psychologickou kategorii "činnosti", která je definovaná jako dynamický systém interakce subjektu s okolním prostředím, během které v objektu vzniká a realizuje se mentální obraz a ním zprostředkované vztahy subjektu s předmětem činnosti.

Nejkompletnější popis struktury lidské činnosti vypracoval O. M. Leontyev. Vědec spojil kategorii činnosti s výjevem "celé struktury kategorií" moderní psychologie. Hlavní genetický záložnou, podle O. M. Leontyeva, je vnější, objektivní činnost, která vede ke všem druhům vnitřní duševní činnosti. Přitom v některých případech objektivní činnost je vnímaná jako podmínka pro duševní reflexe a jejich detekci, v jiných případech - jako proces, či transformace a vnitřní rozpory vytváří psychiku jako nezbytný stupeň vývoje. Zmíněné konflikty při interpretaci činnosti

jsou pravděpodobně spojeny s filosofickou a psychologickou úrovní jejich zkoumání, protože během prvního výzkumu činnosti jsou vytlačeny mimo rámec psychologie, a během druhého, bez ohledu na jeho formu, jsou součástí předmětu psychologické vědy [5].

B. F. Lomov na základě analýzy stávajících konceptů vyčleňuje tyto základní konstrukční prvky činnosti: motiv, účel, plánování činnosti, zpracování aktuálních informací, operační obraz (koncepční model), rozhodnutí, činnosti, kontrola výsledků a oprava jednání. Zdůraznil, že úkolem psychologické charakteristiky činnosti je studovat jak její předmět, podmínky a způsoby se odrážejí v lidské mysli a jak tyto odrazy vykonávají regulační funkci [6].

Psychologická charakteristika činnosti naznačuje jasnou představu hranic mezi "normou činnosti" a "normou osobnosti", což je možné pouze pokud máme k dispozici hodnocení efektivnosti činnosti a popisy typických struktur osobnosti, které tuto efektivitu zajišťují. Pro identifikaci a popis klíčových hnacích sil chování jednotlivce v extrémních pracovních podmínkách je nutný systematický přístup ke studiu osobnosti záchranáře a jeho odborné činnosti [7].

Vzhledem k tomu, že se profesní činnost záchranářů během mimořádných událostí vykonává nejen v materiální sféře, ale i ve sféře lidských vztahů, tj. přesně v té oblasti, kde se nejvíc projevuje vliv na lidskou psychiku, máme závažné důvody [8] pro formulování hypotézy o tom, že psychologické faktory v tomto případě jsou uspořádány do určité faktorové struktury se svým mechanismem, který podporuje proces činnosti a vytváří zkušenosti jako celostní systém znalostí, schopností a dovedností.

Na základě navrhovaného V. L. Vasiljevym [9] koncepčního přístupu, můžeme ve struktuře činnosti záchranáře identifikovat určité konstrukční prvky, a to kognitivní (poznávací), konstruktivní, komunikativní, organizační.

Podstatou poznávací činnosti záchranáře je zpracování souboru faktů, zjištění nových, předtím neznámých, skutečností, vytvoření pomocí nich "informační mapy" za účelem poznání objektivní pravdy. Například, poznávací činností záchranáře je fixace faktických dat o charakteru a možných následcích mimořádné události, jejíž likvidace se záchranář zúčastnil.

Jedním z rysů poznávacího procesu během likvidace mimořádné události je jeho tvůrčí zaměření, které se projevuje při řešení problémů v každé fázi vykonávání úkolu, která obsahuje formulaci problému, jeho analýzu, vyhledávání informací, vytvoření hypotéz, jejich ověřování, což nezbytně znamená využití racionálních a intuitivních metod poznání.

Analýza literatury naznačuje, že specifikou poznávacího procesu záchranářů je negativní charakter objektů poznání (bezprostředně nouzová situace a její negativní důsledky), a také deficit a neuspořádanost informací. To vše jsou stresové faktory, které často způsobují nadměrné psychické a emoční napětí u záchranáře.

Strukturální aspekt činnosti záchranáře spočívá v předvídání událostí, plánování svého postupu a real-

izace plánů prostřednictvím strukturování složitých situací; určování způsobů jednání, načasování a pořadí jednotlivých aktivit; způsobech fixace získaných dat; zajištění opatření pro bezpečné provedení záchranných operací, která mohou zahrnovat používání speciálního zařízení, techniky, fyzické síly atd.

Konstruktivní činnost se projevuje ve schopnosti plánování práce na dlouhé časové a situační intervaly, v aktivním využití cíleného plánování, vývoj hypotéz a předpovědi o očekávaném vývoji událostí v oblasti likvidace důsledků mimořádné situace.

Komunikativní součást činnosti záchranáře spočívá v profesní komunikaci. Podle O. O. Bodaleva: "... znalosti a vzájemné ovlivňování lidí je povinným prvkem jakékoliv vědomé činnosti" [10].

Problém vztahů komunikace a činnosti lze zkoumat minimálně ve třech hlavních aspektech: komunikace a činnost fungují jako relativně nezávislé, paralelní projevy aktivity; komunikace je nedílnou součástí činnosti; komunikace je činností, přesněji její zvláštním případem nebo speciálním druhem [11].

Specifikem komunikace v činnosti z likvidace následků mimořádných situací je její vynucenost, způsobená samotnou podstatou situace. Zároveň profesní komunikace je zvláště důležitá tvář v tvář nejistotě, stresu, značné fyzické i psychické zátěži v práci, skutečnému ohrožení života a zdraví záchranářů a lidí uvězněných v zóně nouze. Navíc její účinnost je základním předpokladem pro úspěšné řešení pracovních úkolů. To platí zejména pro komunikaci s oběťmi, která se vyznačuje ztraceností, vysokou pravděpodobností vzniku negativních emočních stavů, nedostatkem času, konflikty atd.

Záchranáři a odborníci dalších služeb podílejících se na překonání důsledků katastrofy komunikují s různými skupinami lidí: těmi, kdo utrpěl v důsledku mimořádné události, a náhodnými lidmi, kteří byli svědky. Mezi nimi jsou lidé různého věku, pohlaví, etnického původu, osoby s duševními poruchami, agresivní povahy a podobně, proto bez ohledu na rozsah profesních úkolů záchranář musí mít dobře vyvinuté komunikační schopnosti, mít základní znalosti o psychologických specifikách komunikace, způsobech řešení extrémních, krizových a konfliktních situací. Mezi komunikační dovednosti patří především: nastolení psychologického kontaktu a schopnost přilákat pozornost občanů; komunikace s různými skupinami obyvatel s ohledem na jejich psychologické charakteristiky; schopnost účinně komunikovat s lidmi z různých skupin.

Organizační aspekt činnosti je zaměřený na vytvoření optimálních podmínek pro vykonávání této činnosti. Jeho nutnost je určena následujícími rysy:

- pluralitou a rozmanitostí - zjištění příznaků mimořádné situace, jejich analýza, vypracování a implementace řešení jsou možné pouze za podmínek přesné organizace a koordinace činnosti záchranných jednotek a jednotlivých záchranářů;

- vyhledávací charakter získání znalostí - nikdy není známo, jak a jaké příznaky nouzové situace budou zjištěny;

- vysoká intenzita procesů myšlení, která se vyznačuje tím, že je nutné řešit mnoho profesních úkolů za krátkou dobu;

- cyklická povaha, různé stupně napětí a intenzity odborné činnosti, což vede k nerovnoměrnému dennímu zatížení (mentálnímu, emočnímu a fyzickému).

Pokud organizační aspekt činnosti není zajištěný, důsledky mohou být nežádoucí: osobnostní proměny, neschopnost efektivně vykonávat odborné funkce.

Závěr. Výše uvedená teoretická analýza struktury odborné činnosti záchranáře a její psychotraumatyckých faktorů potvrzuje obecné vědecké poznatky o tom, že likvidace následků mimořádných událostí patří mezi povolání, která předpokládají práci v extrémních, stresujících podmínkách. Proto má všechny rysy charakteristické pro jiná "kritická" povolání: nedostatek času, vliv mimořádně silných podnětů na jednotlivce, dominanci negativních a deficit pozitivních pocitů, zvýšená odpovědnost při rozhodování a nutnost naléhavých opatření v řadě situací. Všechny tyto rysy nabývají osobnostního významu a vedou (jak jednotlivě, tak i všechny dohromady) ke vzniku stavu psychického napětí.

Nedostatek času vzniká na základě následujících faktorů: nemožnosti přesně předpovědět změny v situaci, což vede k nerovnoměrnému zatížení záchranáře v různých časech; přítomnosti odborných a právních časových lhůt pro uplatnění praktických opatření z likvidace důsledků mimořádné události; existence problémů s hledáním personálu, a to zejména v nejobtížnějších oblastech, a také kvůli nedostatku vhodného odborného vzdělání a praxe, nedostatečné logistické podpory atd.

Vliv obzvláště silných podnětů s převahou negativních emocí na osobnost záchranáře je součástí extrémního povolání s vysokým stupněm napětí. Mohou existovat po dlouhou dobu a projektovat se na osobnost záchranáře. To vše vede ke vzniku stavu emočního napětí a k transformaci osobnosti (prevalence stereotypní reakce na situaci, ztráta bdělosti atd) a následně k přenosu negativních pocitů do nepracovní sféry a konfliktům v blízkých vztazích.

Kromě toho zvýšená míra zodpovědnosti a potřeba naléhavých opatření vede k preferování extrémního chování v odborné činnosti, které narůstá kvůli velkému počtu vynucených rozhodnutí v omezeném časovém období.

Perspektivními směry pro budoucí výzkum jsou hluboká studia strukturálních prvků profesionální činnosti záchranářů (kognitivního, konstruktivního, komunikativního, organizačního) a jejich psychotraumatického vlivu. Tato studia jsou potřebná pro smysluplné a informované poradenství a psychologickou podporu odborného personálu Ministerstva mimořádných situací Ukrajiny.

Literatura

1. Тімченко О.В. Екстремальна психологія: Підручник / О.П. Євсюков, О.В. Тімченко, В.С. Христинко, Л.А. Перелигіна, А.С. Куфлієвський,

- О.О. Назаров, О.Ш. Склень / Под ред. Тімченко О.В. -К.: ТОВ "Август Трейд", 2007. - 502 с.
2. Тімченко О.В. Основні психічні стани, що знижують ефективність діяльності особового складу підрозділів особливого ризику / О.В. Тімченко // Вісник Харківського університету (Соціальна філософія, педагогіка, психологія), 2000. - Випуск 6. -С. 141-145.
3. Наенко Н.И. Психологическая напряженность / Н.И. Наенко. - М.: МГУ, 1976. - 112с.
4. Потапчук Е.М. Проблеми психологічної підготовки робітника правоохоронних органів держави до управлінської діяльності / Е.М. Потапчук, А.О. Тихончук // Збірник наукових праць Національної академії прикордонних військ України. 1999. -№10. -С.23-29.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. - М.: Мысль, 1985. - 562с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. - М.: Наука, 1984. - С. 445-448.
7. Ломов Б.Ф. Инженерная психология в военном деле / Б.Ф. Ломов. - М.: Воениздат, 1983. - 109с.
8. Флеминг Ф. Пути преобразования. Общие модули процессинга / Ф. Флеминг; пер. с англ. [Д.І. Ивахненко]. - Киев: Ника-Центр, 1997. - 368с.
9. Васильев В.Л. Анализ личности / В.Л. Васильев // Вопросы психологии. - М.: Воениздат, 1993. - С.63-64.
10. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. - М.: Издательство ПП, 1994. -73 с.
11. Бодалев А.А. Психология общения / А.А. Бодалев. - Воронеж: НПО "МОДЕК", 1996. - 256с.